İDİL

HATÂÎ ÜSLÛBU MOTİFLERİN TASARIM SÜRECİNDE KULLANILAN BAZI TERİMLERİN ANLAM VE KULLANIM ALANLARINA GÖRE TASNİFLENMESİ*

Selda KAVAS AFACAN
Doktora Öğrencisi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Sanat ve Tasarım Anabilim Dalı, selda.kavas@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-0191-6972

Mehmet NUHOĞLU
Dr. Öğr. Üyesi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Sanat ve Tasarım Anabilim Dalı, nuhzademehmet@gmail.com, ORCID: 0000-0003-4742-644X

Kavas Afacan, Selda ve Mehmet Nuhoğlu. "Hatâî Üslûbu Motiflerin Tasarım Sürecinde Kullanılan Bazı Terimlerin Anlam ve Kullanım Alanlarına Göre Tasniflenmesi". idil, 94 (2022 Haziran): s. 958–978. doi: 10.7816/idil-11-94-11

ÖZ

Türk Tezyînî Sanatlarında tasarım sürecinde teknik ve usullerin tanımlanmasında dil birliği sağlamak amacıyla kullanılan bazı temel terimler örnek görsellerle desteklenerek açıklanmıştır. İlgili alanda yayımlanmış kitap, makale, tez ve sözlüklerden motif tasarımı süreci'ne yönelik seçilerek belirlenen terimler, "*hatâî üslûbu motifler*", *"motif kısımları"* ve "*tasarım süreci"* olmak üzere üç alt başlıkta tasniflenmiştir. Dilimize yabancı dillerden giren terimlerin Türkçe ve İngilizce karşılıkları verilerek bu alanda çalışanların tasarım sürecinin kuramsal alt yapısını anlama noktasında daha fazla kaynaktan yararlanabilmeleri amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tezyînat, motif, motif tasarımı, tasarım süreci

Makale, "Kavas Afacan, Selda. Türk Sanatında Temel Tasarım Öge ve İlkeleri Bağlamında Tasarım Sürecine Analitik Model Geliştirme. isimli doktora tezinden türetilmiştir.

Makale Bilgisi:
Geliş: 10 Şubat 2022 *Düzeltme:10 Mayıs 2022* *Kabul: 20 Mayıs 2022*

© 2022 idil. Bu makale Creative Commons Attribution (CC BY-NC-ND) 4.0 lisansı ile yayımlanmaktadır.

Giriş

Eğitim öğretim hayatında önemli bir yer teşkil eden terimler, bir işi doğru, kolay bir yolla öğrenebilme ve o işi yapanlar arasında dil birliği oluşturabilme noktasında önemli bir role sahiptir. Sözlükte **terim**, "*bir bilim, sanat, meslek dalıyla veya bir konu ile ilgili özel ve belirli bir kavramı karşılayan kelime"* (TDK, 2011: 2330) biçiminde tanımlanmaktadır. Kısaca terim, bilim dallarının kavramlarına karşılık kullanılan addır (Kahraman, 2017: 138). Eski dilde terim kelimesine karşılık **"ıstılah"** kelimesi, kelimenin çoğuluna karşılık ise **"ıstılahat"** kullanılmıştır (Pilav, 2008: 268). Derman "*Tezhip Sanatında Terminoloji*" (2020: 116) başlıklı makalesinde sanat veya bilim kavramlarına tek karşılık olması hasebiyle ıstılahların önemini şu sözlerle vurgular: "*Terimlerin anlamları sabittir ve yoruma açık değildir. Bunlar, aynı işi gören kimselerin üzerinde anlaştıkları, ama bu işin dışında olanların ancak sorarak öğrendikleri sözlerdir.*"

Her disiplinde olduğu gibi tezyînî sanatlarda da her bir kavramı salt biçimde tanımlamak gerekir. Özel bir dil yapısına sahip olan tezyînî sanatlarda, farklı dillerden dilimize giren–*Türkçeleşmiş*- yabancı birçok terim bize ait olanların yerini almış, tarihsel süreç içerisinde herkesçe bilinen kelimeler farklılaşmış ya da tamamen unutulmuştur. Kullanılış biçimi, anlam ve içerik boyutu bazen bazı kelimelerde farklı bir şeyi anlatan kavramların tanımlanmasında kullanılmıştır. Gün geçtikçe sanatın tanımı, eleştirisi, teknik ve usullerin uygulanış biçimleri noktasında tercih edilen terimler standart ve herkesçe anlaşılabilir bir dil yerine daha da karmaşıklaşarak anlaşılması güç bir hale bürünmüştür. Söz konusu kavram ve terimlerin sanat dilindeki rolleri ait olduğu dilin zenginliği ile doğrudan ilişkilidir (Mülayim, 2008: 50). Bu bakımdan araştırmanın alanını oluşturan tezyînî sanatlara ait terimlerin anlam ve içerik bakımından netlik kazanmış olması, bu alanda konuşabilmenin ve klasik usullerin sürdürülebilirliği noktasında önem taşımaktadır.

Araştırma bağlamı açısından **Hatâî üslûbu** motiflerin tasarım sürecine dair bazı temel terimlerin tanımlanması, konuya ilişkin kuramsal alt yapının ve uygulama sürecinin doğru ve kolay anlaşılabilmesi noktasında önem teşkil etmektedir. Ülkemizde Türkçe eğitim verilen Türk Tezyîni Sanatları programlarının uygulama sürecinde kullanılan Farsça, Osmanlıca, Fransızca ya da İngilizce'den Türkçe'ye geçmiş – *Türkçeleşmiş(!)*- birçok kelime mevcuttur. Belirlenen farklı dillerdeki kelimelerin Türkçe karşılıkları tespit ve tahlil edilerek ilgili konuda, daha fazla yayımlanmış eserden yararlanılabilmesi ve bu alanda yazılacak bilimsel çalışmalarda terim birliği sağlamak amacıyla çalışmanın genel çerçevesi çizilmiştir.

Tezyînî sanatlarda **Hatâî üslûbu motifler**in tasarım sürecinde kullanılan terimlerin kökenleri ve türeyişleri itibariyle muhtelif dillerde isimlendirilmelerine ve eş anlamlılarına (*sinonimlerine*) rastlanmıştır. Bu bağlamda ilgili alanda Türkçe yazılmış olan kaynaklardaki uygulama sürecine dair **teknik ve üslûpları** tanımlayan terimlerin İngilizce karşılıkları ve Türkçe anlamları örnek görsellerle (*fotoğraf, dijital veya el çizimi ile*) desteklenerek açıklanması hedeflenmiştir.

Tasarım süreci, planlı ve yönteme dayalı veya rastlantısal ve sezgisel duyumsamaların kendi içinde var olan muhtelif türde sorunlarına çözüm arandığı süreç şeklinde tanımlanabilir (Becer, 2019: 40). Hemen her disiplinde tasarım sürecinin işleyişine yönelik belirlenmiş temel esaslar küçük farklılıklar gösterse de aynıdır.

Tasarlama süreci kendi içinde bir tasarlama stratejisi barındırır. Bu strateji ise kapsadığı disipline bağlı olarak tasarlama metod, teknik ve usullerden faydalanır (Demirarslan ve Demirarslan, 2020: 21). Tezyînî sanatların temel malzemesi olan motiflerin, tasarım sürecinde kullanılan terimler, sürecin analitik çözümlenebilme ve dil birliği sağlanabilmesi noktasında önemli bir kilit görevi görmektedir.

Motif tasarım süreci, işleyiş yasasında klasikleşmiş kurallar bütününe hizmet eder. Burada teknik ve usullerin doğru tahlil ve tanımlanmış/ifade edilmiş olması ve bunlara ek olarak tüm kuralların rahatlıkla anlaşılabilir ve uygulanabilir olması oldukça önemlidir. Sürecin işleyişine çözüm odaklı hizmet eden her türlü teknik ve usul, sanatçının/tasarımcının ön bilgisi ve durumun tahliline hizmet eden ögeler (*süreci tanımlayan her türlü terim*) başarılı bir eserin ölçütünü belirlemede etkin bir rol üstlenir.

Avner Zeiss'in konuya yaklaşımında olduğu gibi (Akt. Civcir, 2015) *"…Teknik ne denli kusursuz olursa yaratım süreci o denli kolaylaşır ve öteki koşullar aynı kaldığında da sanatçının çalışması o denli başarıyla taçlanmak şansına malik olur*". Burada Zeiss, tasarım sürecinde teknik bilginin önemli bir rol

oynadığının altını çizer. Bu bağlamda bu araştırmanın ana konusu olarak deneysel bir sözlük oluşturma gayreti hasıl olmuş, araştırma konusunun sınırları çizilerek (*teknik ve usulleree ilişkin*) motif tasarım sürecine yönelik belirlenen terimler "*Hatâî uslûbu motifler", "motif kısımları"* ve "*tasarım süreci"* olmak üzere üç alt başlıkta tasniflenmiştir.

Materyal ve Yöntem

Araştırma materyali olarak, Türk Tezyînî Sanatlarının kuramsal alt yapısı ve tasarım sürecini içeren basılı ve sanal ortamda yayımlanmış kaynaklar kullanılmıştır. İlgili kaynaklar sistematik bir biçimde sorgulanarak, tasarım sürecine yönelik yapılan çalışmalar neticesinde belirlenen terimlerin, içerik ve görsel anlamlarına ilişkin literatür yoluyla teşhisi, tasnifi ve tanımlamaları yapılmıştır.

Araştırmada, Türk Tezyînî Sanat programlarına yönelik Türkçe yayımlanmış kitap, makale tez ve Türk Dil Kurumu sözlüğüne ek olarak, muhtelif türde sanat terimleri sözlükleri içerisinden seçilen terimler ve bu terimlerin etimolojik kökenine ilişkin kaynak kitap ve web ortamında veri tabanına aktarılmış kaynaklardan istifade edilmiştir (Birol ve Derman, 2004; Birol, 2016; Derman, 2020; Doğanay, 2019; Tanyeli ve Sözen, 2016; Tavaslı, 2014;Mülayim, 2008; Erbaş, 2019; Celasın, 2013; Alparslan, 2016; Yılmaz ve Şimsek, 2019; Şık, 2011; Akdemir, 2017; TDK Türkçe Sözlük, 2011).

Bulgular ve Yorum

Bu bölümde, Tezyînî Sanatlarda **Hatâî üslûbu motifler** (tam üslûba çekilmiş [*yaprak, penç, goncagül, hatâî]* ve yarı üslûplaştırılmış motifler [gül, lâle, karanfil]), **motif kısımları** ve **tasarım süreci** başlıkları altında toplam 34 terim incelenerek görsel örneklerle desteklenerek açıklanmıştır.

Hatâî Üslûbu Motifler

Bu bölümde, hatâî üslûbu motifler grubunda yer alan yaprak, penç, hatâî ve sınırlı sayıda yarı üslûplaştırılmış çiçekler içerisinden örneklerine sık rastlanılan gül, lâle ve karanfil motiflerinin genel tanımlamalarına, farklı anlam ve isimlendirmelerine örnekler eşliğinde yer verilmiştir.

Goncagül (*İng. rose bud*): Farsça her türlü çiçeğin açılmamış halini temsil eden (Doğanay, 2019: 437) -*çiçek manasına gelen*- bir çiçeğin boyuna kesitinin üslûba çekilmiş şeklidir (Birol ve Derman, 2004: 101). Her türlü çiçeğin açılmamış halini temsil eden goncagül desende yardımcı/kilit role sahiptir. Çini süslemelerinde, mezar taşlarında (*Bkz. Resim 1*) sıklıkla kullanımına şahit olduğumuz goncagülün daha çok dikine kesitinin üslûba çekilmiş hali görülmektedir (*Bkz. Çizim 1*).

Resim 1. *Şehzade Camii hazîresi üslûplaştırılmış karanfil çiçeği ve karanfil çiçeği goncası, Fotoğraf: A. Sacit Açıkgözoğlu, 2021*

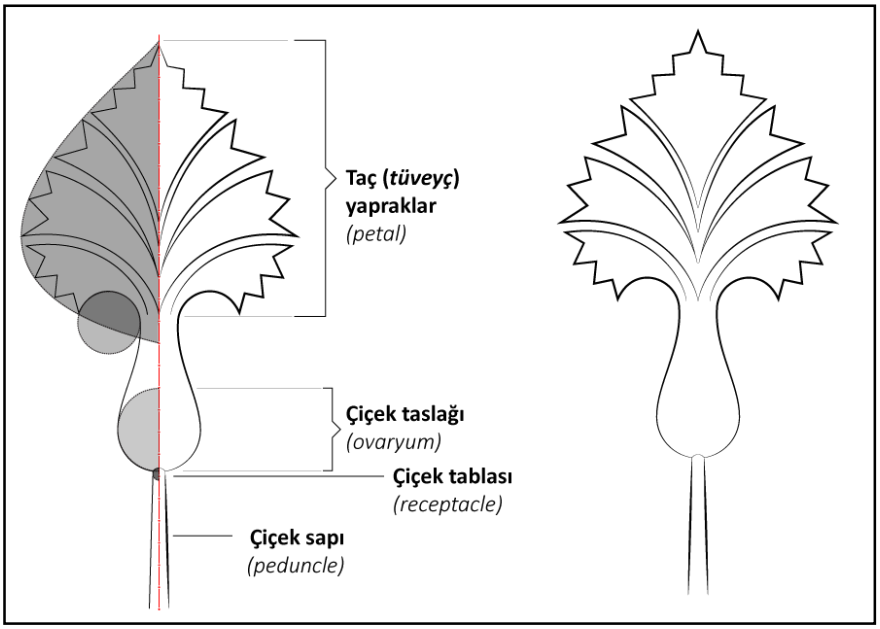

Çizim 1. Karanfil goncasının kısımları ve nüanslı çizim, Çizim: Selda Kavas Afacan, 2022

Gül (*İng. rose*): Farsça'daki genel anlamı "çiçek" olan (Kurnaz, 1996: 219) her türlü çiçeğin açılmış halini temsil eden (Doğanay, 2019: 437) Gülgiller (*Rosaceae*) familyasındaki 115 cins ve 3200 kadar türü bulunan hoş kokulu, güzel görünüşlü ve muhtelif renklere sahip bir tür bitkidir (Özçelik ve Kormaz, 2015: 4). Tezyînî sanatlarda (*hatâî üslûbu*) yarı stlize motifler içerisinde yer alan gül motifi; hem kuş bakışı hem de dikine kesiti alınarak (*Bkz. Resim 3*) üslûba çekilir ve desen içerisindeki karakteristik yapısını koruyacak biçimde tasarlanmaktadır. Tombul ve sivri dişli yapraklara sahip olan gül motifi, kompozisyon içerisinde kendi sapı üzerinde, zeminden yükselerek çizilmektedir (Yıldırım, 2010: 26). İslam kültür tarihi, coğrafyası ve sanatında gül, ilahi güzellik ve ilahi güzelliği işaret eden -*Hz. Muhammed'in yüzünün güzelliğini ve kokusunu temsilen*- Hz. Peygamber ile özdeşleştirilmiştir (Açıkel, 2018: 72).

Hatâî (*İng. hatâî*): Kelimenin çeşitli kaynaklarda "hatâî", "hatâyî" ve "hatâ'î" şeklinde üç ayrı biçimde yazılışı ve kullanılışı görülmektedir. Tarihi vesikalardan ulaşılan bilgiler neticesinde telaffuzdan kaynaklı farklı yazılış biçimlerine maruz kaldığı, kelimenin doğru yazılışının "hatâî" olduğu konusunda birlik sağlanmıştır (Ekinci, 2004: 167).

Kelime çeşitli kaynaklarda "Safevî Hükümdarı Şah İsmâil'in (ö. 930/1524) Türkçe şiirlerinde kullandığı mahlas'ı (Gündüz, 2010: 253) olarak karşımıza çıksa da Osmanlı kaynaklarında coğrafi bir bölge adı -*Çin ü hıtâ: Çin'in kuzeyi ile Doğu Türkistan bölgesi*- (Doğanay, 2019: 437), Divanü Lûgat-it-Türk'de Kaşgarlı Mahmud'un "Hıtay ülkesi Çin'dir ve Tibet'in doğu tarafındadır" (Gömeç, 2009: 3) şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Orta Asya'dan İran yoluyla Anadolu'ya ulaşan ve tezyînî sanatlarda '*hatâî motifi*' olarak bilinen bu motifin yoğun kullanımına Osmanlılar döneminde rastlanır. Muhtelif çiçeklerin dikine kesitinin (*Ar. makta-ı tûlânî*), anatomik çizgilerinin üslûba çekilmiş şekli (Birol ve Derman, 2004: 65) olarak tanımlanan '*hatâî motifi*' (*Bkz. Resim 2*) aslında motif isminden ziyade yukarıda da belirttiğimiz gibi bir üslûp adı olarak kabul görmüştür.

Resim 2. *Kaptan-ı derya Kılıç Ali Paşa Camii (İstanbul) çinilerinden hatâî (gül) motifi örnekleri*, ***Fotoğraf: Ahmet Sacit Açıkgözoğlu, 2020***

Kranfil (*İng. clove*): Karanfilgiller (Caryophyllaceae) familyasından Dianthus cinsi bir çiçek türüdür. Karanfilin katmerli, yarı katmerli, alacalı ve hoş kokulu pek çok türü vardır (URL 1) Çiçeğin zikzaklı keskin yaprak uçları ile sap girişindeki kıvrımlı şişkin keseciği karakteristik özellikleridir (Maktal Erbaş, 2019: 90). Motif dairevi bir alan içerisinde bir merkezden dağılan dilimli taç yapraklarıyla ½ simetri kuralı esas alınarak çizilir. Muhtelif türlerde çizilen karanfil motifinin (*Bkz. Çizim 2*) yaprakları ekseriyetle çeşitli çiçek motifleriyle hurdelenir (Özkeçeci, 2017). Karanfil motifini Türk tezyînî sanatlarında çini tabak ve pano tasarımlarından, dokuma yüzeylere kadar hemen hemen tüm yüzey ve tekniklerde görmek mümkündür.

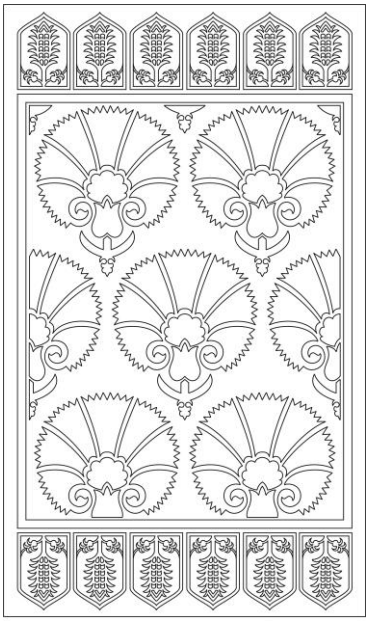

Çizim 2. *17. Yüzyıl Osmanlı çatma kumaş (dijital çizim), Topkapı Sarayı Müzesi, İstanbul*, ***Çizim: Selda Kavas Afacan***

Lâle (*İng. tulip; Lat. tulipa*): Farsça bir kelime olan lâle, soğanlı ve otsu bir bitki türüdür. Çiçek örtüsü altı parçalı ve serbest olup her bir sap üzerinde yalnızca bir çiçek bulunmaktadır (Baytop ve Kurnaz, 2003: 79). Oval bir forma sahip olan lâle, yine oval bir şekil içerisinde üslûba çekilir. Her motifte olduğu gibi kurallı bir çizim tekniğine sahiptir. Dikine kesiti alınarak üsluplaştırılan lâle motifinin (*Bkz. Resim 3*) tüveyç (*taç*) yaprakları üç uzun (*sade, dendanlı, dilimli işlenmiş*) yaprak şeklindedir (Yıldırım, 2010: 26). Motifin bazı örneklerinde orta kısmındaki taç (tüveyç) yaprağın uç kısmında (*ikili/üçlü*) bölünmelere rastlarız. İnce uzun stilize edilen yaprakları doğadaki gerçekliğine yakın biçimde çizilir Türk tezyînî sanatlarında 16. Yüzyılın ilk yarısından sonra, devrin ekol sahibi sernakkaşı Kara Memi tarafından muhtelif türde çiçekler stilize edilerek yeni bir üslûbun temelleri oluşturulmuştur. Saray ve sanatkarlar tarafından çok beğenilen bu tarz (*yarı stilize çiçek motifleri*) çiniden dokumaya, kitap sanatlarından ahşap ve metal yüzeylere kadar birçok alanda kullanılmıştır. Kara Memi üslûbuyla Türk tezyînî motifleri içerisinde kendine önemli bir yer edinen lâle motifini, farklı biçim ve renkleriyle gerçeğe yakın karakteristik yapısını koruyarak 19. Yüzyıla kadar farklı isimlendirmelerle görmek mümkündür (Derman, 2003: 81).

Resim 3. *16. Yüzyıl İznik orijinali, üslûplaştırılmış gül ve lâle motifleriyle bezenmiş çini tabak (∅25 cm),* ***Tasarım ve Uygulama: Mehmet Gürsoy, 2021***

Penç (*İng. pench)*: Motif yaygın olarak "*her hangi bir çiçeğin kuş bakışı görüntüsünün üslûplaştırılmış çizimi*" şeklinde tanımlanmaktadır. Taç (*tüveyç*) yapraklarının sayısına göre Farsça isimler alan motif bir yapraklı (*yek berk*), iki yapraklı (*dü berk*), üç yapraklı (*se berk*), dört yapraklı (*cihar berk*), beş yapraklı (*pençberk*) ve altı yapraklı (*şeş berk*) olarak gruplandırılmaktadır (Birol ve Derman: 2004: 47). İleri derecede bir üslûplaştırmanın tesiri altında olan motifin (*Bkz. Resim 4*) hangi bitki/çiçek türünden ilham alınarak çizildiğini doğru tespit etmek pek mümkün görünmemektedir. Söz konusu motifin isimlendirilmesi muhtelif ihtilafların tam olarak neticelendirilemediği fakat bazı kaynaklarda günümüzdeki tanımlama ve isimlendirilmelerinin aksine çizim şekillerine göre herhangi bir ayrım yapılmadan her türlü çiçeğin açılmış halinin her koşulda "gül" olarak isimlendirildiği (Doğanay, 2019: 448) bilgisine ulaşırız. Motif desen içerisinde büyük ya da küçük çizilerek ana motif ya da yardımcı motif olarak kullanılabilmektedir. Yön bildirmeyen (*desen içerisinde motiflerin yön kuralına göre her yöne göre konumlandırılabilen*) bu motif özellikle sap dönüşlerinde veya kesiştikleri kısımlarda tercih edilmektedir. Daire görünümünde bir yapıya sahip olan motifin, sapın çiçeğe birleştiği kısım ve çanak yapraklar kuş bakışı görüntüde alt kısımda kaldığından istisnai örnekler hariç tohum (*tenasül uzvu*) ve taç (*tüveyç*) yapraklar dışında her hangi bir kısmıü çizilmez (Tavaslı, 2014: 16).

Resim 4. *Penç motifi örnekleri (tezhip örneği detay),* ***Tasarım ve Uygulama: Serhat Tokmak***

Yaprak (*Lat. folium, İng. leaf, Fa. berk*): Bitkilerde, karbon özümlemesi (*fotosentez*), terleme (*transpirasyon*) ve solunumun gerçekleştiği temel organ olan yapraklar (URL 2), çoğu klorofilli, yeşil renkli, muhtelif biçimlerde ve büyümesi sınırlı olan yapılardır (TDK Türkçe Sözlük, 2011: 2530). Bir yaprak, yaprak ayası (*lamina*) -*yaprağı meydana getiren esas kısım*- yaprak sapı (*petiol*) -*yaprak ayasını gövdeye bağlayan kısım*-, yaprak tabanı (bazis) -*sapın gövde ile birleşen ve saptan daha geniş olan kısım*- olmak üzere (*Bkz. Çizim 3*) üç temel kısımdan oluşmaktadır (URL 3). Tezyînî sanatlarda desen içerisinde önemli bir konuma sahip olan yaprak (*berk*) motifi (*Bkz. Çizim 4, Resim 5*), tabii görüntüsünün üslûplaştırılmasıyla, çok farklı türlerde çizilmiştir: 1) Sâde ve küçük boyda yapraklar, 2) iri dişli yapraklar, 3) parçalı ve dilimli yapraklar, 4) ortadan katlı yapraklar, 5) kıvrımlı yapraklar (Birol ve Derman, 2004: 17).

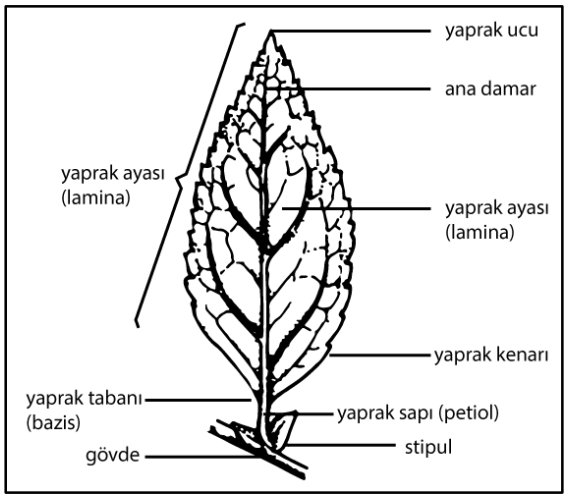

Çizim 3. *Yaprağın kısımları,* ***Kaynak: URL 3***

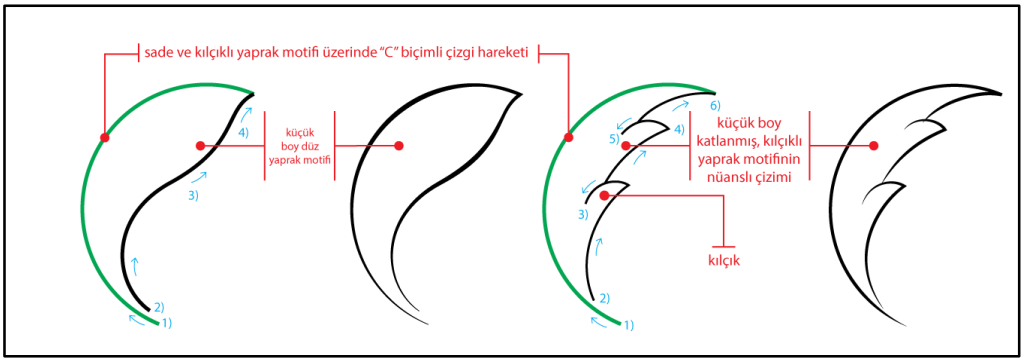

Çizim 4. *Üsluplaştırılmış sade ve katlanmış kılçıklı yaprak motifleri,* ***Çizim: Selda Kavas Afacan***

Resim 5. *Üslûbe çekilmiş yaprak motifli ipek kaftan, kumaş dokuma (detay)*

Kaynak: Patricia Baker, Hülya Tezcan, Silks for the Sultans: Ottoman Imperial Garments from Topkapı Palace. İstanbul: Borusan Kültür ve Sanat Yayınları

Motif Kısımları

Hatâî üslûbu motifler, çiçekli bitki türlerinin üslûba çekilmesi sonucu elde edilen motif türleridir. Her hangi bir çiçeğin (*çiçekli bitkilerin*) kısımlarının tanımlanması noktasında biyoloji biliminden istifade ederiz. Çünkü bunlar biyolojinin terimleri içerisinde yer alır. Bu bağlamda hatâî üslûbu motiflerin tasarım sürecinde çiçeğe ait kısımları ifade eden terimler doğru okunabildiği takdirde taklit içerik açısından gerçeğe olabildiğince uygun olur. "*Motif kısımları*" alt başlığında, meşime, tenasül uzvu (*tohum-tohum taslağı*), tüveyç (*taç*) yaprak, çanak yaprak, çiçek sapı gibi çiçeği oluşturan kısımların genel tanımlamalarına, ilgili alandaki farklı anlamlarına yer verilerek örnek görsel üzerinden izlenebilmesi hedeflenmiştir.

Çanak yaprak (*İng. sepal*): Sözlükte "*çanağı oluşturan yapraklardan her biri*" (TDK Türkçe Sözlük, 2011: 493) şeklinde tanımlanmaktadır. Sepal olarak da bilinen ve genellikle yeşil renkli olan yapraklardan her biri, bir çiçeğin en dış halkasını oluşturan bu yapraklar (URL 4) kuş bakışı uslûba çekilen örneklerde pek görünür şekilde çizilmez.

Çiçek tablası (*İng. flower tray*): Çiçek sapının uç kısmında bulunan kısımdır. İçerisinde çiçeğin organları bulunur (URL 5).

Çiçek sapı (*İng. flower stalk*): Pedicel olarak da adlandırılan çiçek sapı, çiçeği taşıyan kısım -*çiçek*

gövdesi- (URL 6), bitki veya meyveyi dala bağlayan ince bölümdür (TDK Türkçe Sözlük, 2011: 2030). Motif tasarım sürecinde bu kısım daha çok "*heleozon*" olarak isimlendirilir. Motiflerin kurallı bir şekilde helezon çizgiler üzerinde konumlandırılmasıyla desen oluşturulur. Helezonlar desen tasarımında iskelet sistemini temsil eder.

Meşîme (*İng. secundine*): Arapça kökenli bir sözcük olan meşime, "*etene, döl yatağı*" anlamını taşımaktadır. Bitki ve meyvelerin yapraklarındaki yumurtacıkların bağlı oldukları bölümü niteler (TDK Türkçe Sözlük, 2011: 829).

Tenasül (*İng. ovary*): Arapça kökenli bir sözcük olan tenasül sözlükte kısaca "*üreme*" sözcüğüyle tanımlanır. Meyve ve bitkilerdeki tohum taslağı (*ovül*) ifadesiyle aynı anlama gelmektedir (TDK Türkçe Sözlük, 2011: 2321). Bu kısım hem kuş bakışı hem de dikine kesit alınarak üslûba çekilen örneklerde motifin merkezini temsil eder ve başlangıç noktası olarak kabul edilir.

Tüveyç yaprak (*İng. petal*): Çiçek tacı (TDK Türkçe Sözlük, 2011: 2403), taç yaprak (*petal*) çeşitli renklerde, polenleşmeye yardımcı olan dişi ve erkek organları korumakla görevli olan çiçek kısmıdır (URL 7). Bu yapraklar hem kuş bakışı hem de dikine kesit alınarak üslûba çekilen örneklerde belirgin derecede (*genellikle kalp şeklinde*) çizilir.

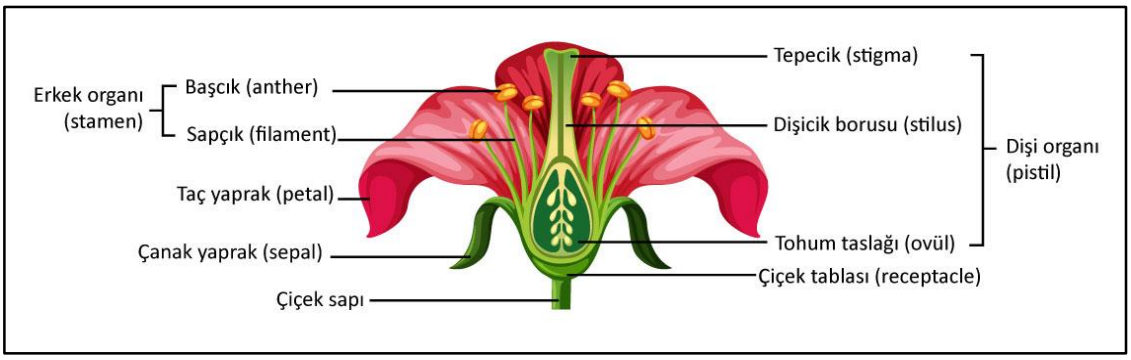

Çizim 5. *Çiçeğin kısımları,* ***Kaynak: URL 8***

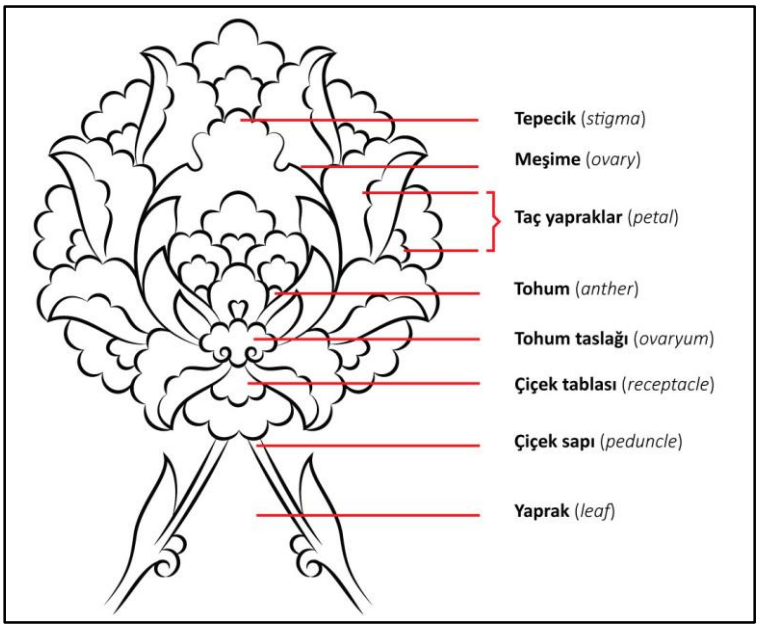

Çizim 6. *Hatâî (gül) motifi ve kısımları,* ***Kaynak: Birol ve Derman, 2004: 65 Çizim: Selda Kavas Afacan***

Tasarım Süreci

Hatâî üslûbu motiflerin tasarımında, sürecin kuramsal alt yapısını anlama ve pratik sürecin işleyişinde doğrudan ya da dolaylı olarak aşağıdaki bazı temel terimlere başvurulmaktadır. Sürecin doğru tahlil ve tatbik edilebilmesi bağlamında terimlerin neyi ifade ettiği nasıl biçim/-lere dönüştüğü oldukça önemli bir durumdur. Söz konusu süreç içerisinde başvurulan bu terimler konunun bütünüyle anlaşılabilmesi ve anlamlandırılması, yeni fikirlerin eyleme dönüştürülmesi noktasında kilit bir rol üstelenmektedir.

Tasvir (*İng. description*): *Savr* kökünden türeyen *tasvîr* (Elmalı, 2011: 135) bir şeyi, bir durumu ayrıntılı olarak söz, yazı veya çizim yoluyla ifade etme -*betimleme*-biçimidir (TDK, 2010: 319). Benzetme sanatı olarak da tanımlayabileceğimiz tasvir sanatı, belli kural ve teknikler çerçevesinde özellikle canlı varlıkları veya doğayı taklit etme (*Bkz. Resim 6*) durumu olarak açıklanabilir.

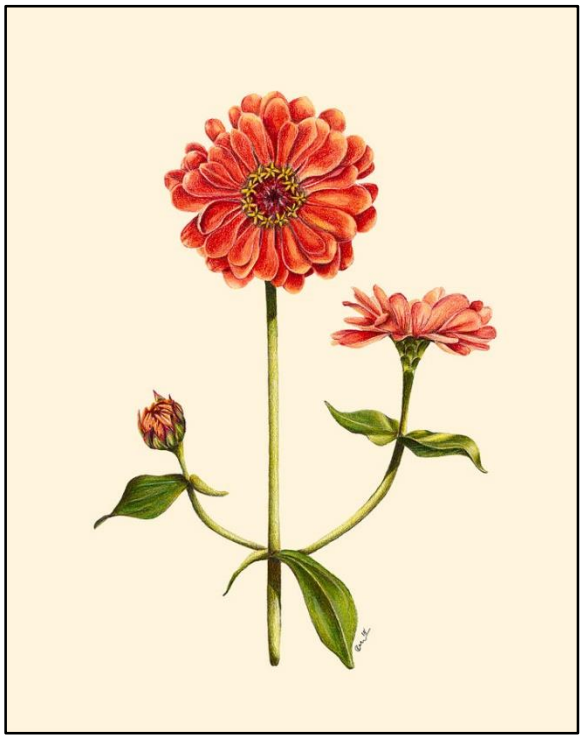

Resim 6. *Tasvir örneği: zinnia çiçeği,* ***Uygulama: Kristie Vargo***

Üslûp (*İng. styl*e) ise sözlükte "*izlenen yol, benimsenen tarz*" (Durmuş, 2012: 383), bir çağa, bir sanatçıya veya bir kültüre/ülkeye özgü sanatsal biçimlendirmelerin eyleme dönüştürülmesi (TDK Türkçe Sözlük, 2010: 2451) şeklinde tanımlanmaktadır. Kelimenin eş anlamına karşılık **biçem** (*İng.* ve *Fr. style*) kelimesi kullanılmaktadır. Tartışmalı bir konu olan biçem kavramı öz ifadeyle hayatın her alanında "*tarz*" anlamına karşılık gelmektedir (İnce, 2011: 107).

Özellikle tezyînî sanatlarda üslûp, "*ekol*" (*İng. school, Fr. école*) kelimesi ile eş anlamlı olarak kabul görmüştür. İki kelime arasında aslında ince bir nüans vardır ki, o da anlam bakımından üslûp sanatçının özgün bir biçimde ortaya koyduğu şekil/model örneğini, ekol'ün ise bir sanatçının özgün üslûbu benimseyerek oluşturduğu bir sistemi temsil ediyor olmasıdır. Bu bağlamda üslûp/ekolü kısaca özetleyerek örneklendirecek olursak, sanat tarihi içerisinde belirgin özellikte sanat biçimi ortaya koyan/üreten sanatçının özel yorumunu katarak oluşturduğu "*tarz*", "*biçim*", "*yol*" şeklinde ifade edebiliriz ve örneklendirebiliriz; Baba Nakkaş üslûbu (15. Yüzyıl), Şah Kulu/Saz yolu üslûbu (16. Yüzyıl) (*Bkz. Resim 7*), Kara Memi üslûbu (16. Yüzyıl).

Resim 7. *Saz yolu üslûbuyla bezenmiş kubur tasarımı*

Yükseklik: 40 cm, kahverengi sahtiyan deri, 23 ayar sarı altın, saz üslûbu desen tekniği.,Tasarım ve Uygulama: Kubur: Osman Doruk Tezhip: Merve Tokmak, 2019

Üsluplaştırma, sanatçının kendi zevk ve estetik anlayışı içerisinde tasarlamak istediği şeyin genel yapısını oluşturan çizgileri (*parçaları*) koruyarak yeni bir biçim (*Bkz. Resim 8*) oluşturmasıdır. Arapça kökenli bir kelime olan **üslûplaştırma** (*İng. stylization, Fr. stylisation*) sözlükte, "*doğal biçimlerin görünüş özelliklerini yitirmeden yalınlaştırılması ile motif oluşturması*" şeklinde (*Bkz. Resim 8, Çizim 7*) tanımlanmaktadır (TDK Türkçe Sözlük, 2011: 2451).

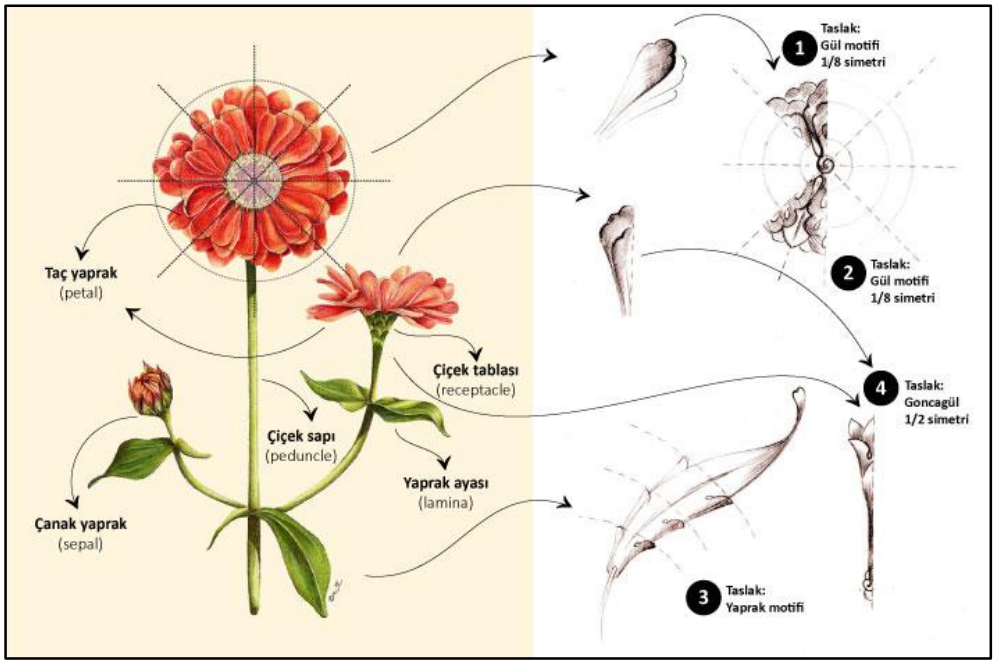

Resim 8. *Zinnia çiçeği referans alınarak üsluplaştırma örnekleri*

Zinnia çiçeği çizim: Kristie Vargo , Üsluplaştırma örnekleri çizim: Selda Kavas Afacan

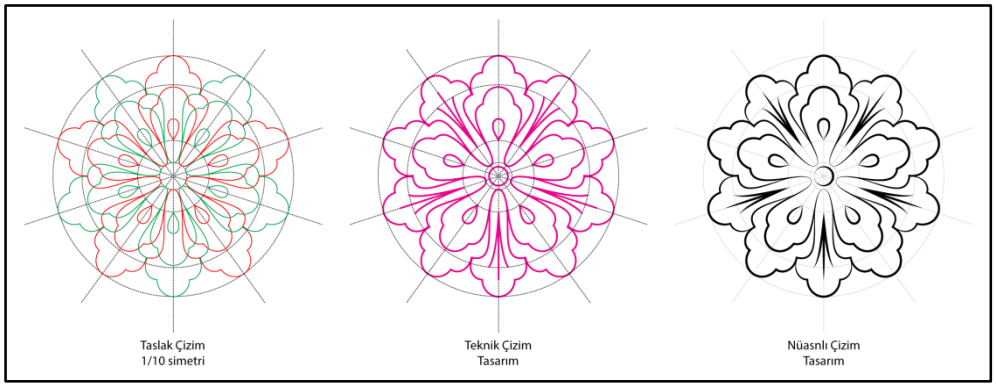

Çizim 7. *Üslûba çekilmiş zinnia çiçeği: gül motifi örneği,* ***Tasarım ve Uygulama: Selda Kavas Afacan***

Soyutlama, (*İng. abstraction*) sözlük tanımında bir nesnenin özelliklerini ve bunlar arasında var olan bağlardan her hangi birini tek başına ele alan mental bir süreç, gerçeklikte ve düşünden olanın birbirinden ayrılması durumu –*tecrit*- şeklinde ifade edilmektedir (TDK Türkçe Sözlük, 2011: 2148). Soyutlamayı biraz daha derinlikli açıklamaya çalışırsak, figürsellikten uzaklaşma (Çelikkan, 2018: 73), nesnenin öz ve içeriğinden bir şey kaybetmeden en az çizgi veya öge ile ortaya çıkarılması süreci, şekilsel yalınlaştırma (Bkz. Çizim 8) eylemi olarak nitelendirebiliriz.

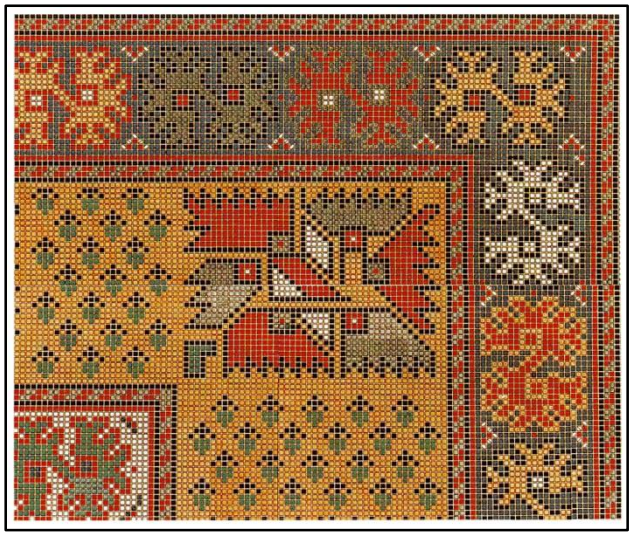

Resim 9. *Kula, Manisa, 17. Yüzyıl, Türk ve İslam Eserleri Müzesi, karanfil motifi örneği,* ***Kaynak: Türk El Dokuması Halılar, Katalog: 4, Ankara: Kül. ve Tur. Bakanlığı Yayınları***

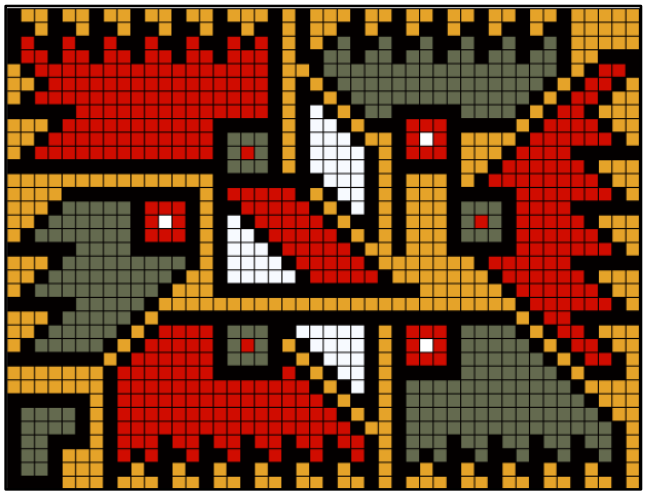

Çizim 8. *Soyutlanmış karanfil motifi örneği,* ***Çizim: Selda Kavas Afacan***

Motif (*İng. motif*): Fransızca sözcük Geç Latince *motivum* "*bir eylemin veya davranışın nedeni, itki*" sözcüğünden evrilmiştir. Bu sözcük Latince *motivus* '*harekete geçiren*' sözcüğünden türetilmiştir. Latince sözcük Latince *mouēre, mot-* "*hareket etmek, hareket ettirmek*" fiilinden türetilmiştir (URL 9). Fransızca *motif* "*itki, harekete geçiren şey*", "*bir resmin veya her türlü sanat eserinin konusu*" anlamlarıyla tezyînî sanatlardaki anlamını karşılamamaktadır. Şayet motif terimini tezyînî sanatlar bağlamında tanımlamak istersek, kendi başlarına birer birlik sayılan ögelerin kurallı bir biçimde bir araya getirilmesi sonucu oluşan bezemenin (TDK Türkçe Sözlük, 2010: 1698) en küçük ögesine karşılık gelen şey-*şekil/biçim-* olarak (*Bkz. Çizim 10, 11*) nitelendirebiliriz.

Usul (*İng. method*): Sözlükte "*kök, esas, kaide*" anlamlarına gelen "*asl*" kelimesinin çoğuludur (Boynukalın, 2012: 198). Arapça kökenli bir kelime olan usul sözcüğünün sözlükteki "*ilkeler, aksiyomlar, kökler*" (URL 10) anlamlarına ek olarak tezyînî sanatlardaki anlamını karşılık bir durumun tanımlanabilmesi ve uygulanabilirliği bağlamında o durumunun temelini, çıkış noktası ve temeldeki düşüncenin uygulanması aşamasındaki izlenilen yol ve yöntemleri temsil eder.

Tasarım sürecinin başlangıcından tasarımın son halini almasına kadar geçen sürede ilgili disiplinin klasikleşmiş yöntem ve teknikleri hiyerarşik bir düzen içerisinde uygulanmaktadır. Öğrenme sürecinde dikkat edilmesi gereken tüm önemli noktalar usule uygun bir biçimde gözlem yoluyla gerçekleşir. Gözlem yoluyla öğrenmenin bir parçası olan taklit yoluyla öğrenmede kopyalama pratiği baskınlaşır. Sanatçının belli bir yetkinliğe ulaşarak bireyselleşmesiyle, taklit (*mimesis*) eylemi devreye girer.

Sanatkârın usul ve yöntemler konusundaki yetkinliği ve özgün yaratıcı yönünü otaya çıkardığı bu aşamada gerçekleşen eylem, ideal bir biçime dönüşerek ide olarak dışlaşır, somutlaşır (Tunalı, 2020: 22). Söz konusu tüm bu eylemlerin çıktılara dönüşüm sürecinde usul yapının temelini temsil eder.

Teknik (*İng. technical, Fr. technique*): Fransızca kökenli olan sözcük "*yöntem, usul, özellikle imalat yöntemi*" genel anlamda ise "*ustalık, sanat*" (URL 11) anlamlarına karşılık gelmektedir. Sözcük, Arapça kökenli usul kelimesi ile aynı anlamı taşır. Sözlükte teknik, "*bir sanat, bir bilim, bir meslek dalında kullanılan yöntemlerin hepsi"* (TDK Türkçe Sözlük, 2011: 2306) şeklinde tanımlanmaktadır. Bir sanat, bilim ya da meslek dalının icrasında başvurulan klasikleşmiş kuralların tümü o işle ilgili teknikleri kapsar. Motif tasarım sürecinde taslak şablon'un oluşturulmasından (*motifin*) nihai halini alıncaya kadar geçen süre içerisinde uygulanan tüm teknik gereklilikler (*motif taslağının oluşturulması, çizim aşamasında başlangıç ve bitiş noktalarının belirlenmesi, ana şeklin oluşumunda başvurulan çizim teknikleri vb.*) bütüne hizmet eden önemli parametrelerdir. Bu bağlamda tasarım sürecinde problemin çözümüne ya da bir başka deyişle yeni bir sanat ürünü üretme noktasında teknik bilginin gerekliliği o işin doğru ve güzel/başarılı olarak nitelendirilmesi açısından önemlidir.

Eskiz (*İng. sketch):* Fransızca "esquisse" sözcüğünden dilimize giren eskiz terimi, tasarım sürecinde çizim yoluyla oluşturulan (*Bkz. Resim 8*) her türlü ön çalışma–*taslak-* (TDK Türkçe Sözlük, 2011: 818) anlamına gelir. Motif tasarım sürecinde taslak aşaması, üslûba çekilecek olan çiçeğin tüm kısımlarının derinlikli bir şekilde detaylandırılmasını, karakteristik kısımların belirginleştirilerek yeni biçimlere dönüştürülmesini ve tasarımın nihai haline hizmet edecek nitelikli ön çalışmaları içerir.

Eskiz kağıdı (*İng. Japanese tracing paper*): Şeffaf bir görüntü, pürüzsüz ve yağlı bir yüzeye sahip olan bu kağıt türü, Fransızca peler *-soymak-* fiilinden türetilen pelüre *–ince kağıt-* (URL 12), İngilizce transparent *–saydam-* sözcüğü aynı anlamları karşılamaktadır. Üzerinde çeşitli kalemlerle (*rapido mürekkepli kalem, resim kalemi, keçeli kalem vb.*) taslak niteliğinde çizimler yapılan farklı ölçü *(ör. A4, A3, 50x70 cm ya da rulo şeklinde)* ve gramajlar*a (ör. 25 gr., 50-55 gr. 92 gr.)* sahip yarı saydam bir kağıt türüdür (Sözen ve Tanyeli, 2010:102). Geleneksel sanatların kuşkusuz tüm disiplinlerinde (*tezhip, çini, minyatür… vd.*) özellikle motif ve desen tasarımı sürecinde yapılan ön çalışmalar (*taslak çizimler*) muhtemel tasarım kurgusu tamamlanıncaya kadar kurşun kalemle eskiz kağıdı üzerinde yapılır. Bu yarı saydam özellikte kağıdın üzerine çizilen tasarımın nihai hali aynı zamanda uygulanması planlanan yüzeye aktarım–*kopyalama-* aşamasında oldukça işlevsel bir role sahiptir.

Kopya (*İng. copy, Fr. copie, İt. copia)*: Sözlükte "*bir sanat eserinin veya yazılı bir metnin taklidi, asıl karşıtı*" (TDK Türkçe Sözlük, 2011: 1480) şeklinde tanımlanmaktadır. Tezyînî sanatların öğrenim sürecinde başvurulan ilk yöntemdir. Kopyalama yöntemi yeni başlayanlar için taklidin (*örnek eser*)

kopyasını taklit etmeyle başlar. Bir başka deyişle bir sanatçı tarafından en üst düzeyde taklit (*mimesis*) edilerek üretilmiş örnek eser üzerinden çeşitli kopya kağıtları (*pelür, aydınger vb.*) aracılığıyla çizim alıştırmaları yapılır. Bu alıştırmalar çizenin el kabiliyetini geliştirme, örnek eser aracılığıyla bütünü oluşturan tüm ögeler arasındaki nispetlerin dağılımını anlamlandırabilme gibi klasik usullerin eyleme dönüştürülmesini amaçlar.

Resim 10. Hereke Fabrikası Arşivi'nden 104 numaralı (*stilize çiçek ve geometrik desen orijinal çizimi*)
Kaynak: Kaya, Mehmet Kaan. vd. (1999). Milli Saraylar Koleksiyonunda Hereke Dokumaları ve Halıları, İstanbul: Milli Saraylar Daire Başkanlığı Yayını

Desen kağıdı *(İng. checkered pattern paper*): Milimetrik (*kareli*) bir kağıt türüdür. Özellikle el dokuması halılar ve kumaşlar için (*Bkz. Resim 10*) tasarlanan motif veya desenler bu kağıt (*1 santimetrekaresinde 6x6, 10x10 kare bulunan*) türleri üzerinde hazırlanır. Bordür, köşe, zemin ve göbek için ayrı ayrı hazırlanan bu desen kağıtları dokumacılıkta "örnek" , "talim" veya "patron" gibi isimlendirmeler alır (Bozkurt, 1997: 251). Desen kağıdı üzerindeki her bir kare (*nokta*) dokumadaki düğümü ifade eder.

Nüanslı çizgi (*İng. nuanced line*): Fransızca kökenli bir sözcük olan nüans (*nuance*) –hassas renk- Fransızca nue –bulut- sözcüğünden türetilmiştir (URL 13). Nüans sözlükte, "*ayırtı, ince ayırım*" (TDk Türkçe Sözlük, 2011: 1782) şeklinde tanımlanmaktadır. Nüanslı çizgi, hareketli etkisi ile (aynı hat üzerinde) incelip kalınlaşan bir çizgi türüdür. Tezyînî sanatlarda çizgi (*nüanslı çizgi*), renk olgusundan önce gelir. Nitekim desendeki ahenk, ritim ilkesini vurgulayan hatta bazı durumlarda desene üçüncü boyut hissi kazandıran ince-kalın özelliğiyle (*Bkz. Resim 11*) nüanslı çizgidir (Birol, 2016: 109).

Merkezi nokta (*İng. central point*): Yatay (x) ve düşey (y) çizgilerin kesiştikleri kısım, merkezi belirten nokta. Motiflerin merkezi *–başlangıç-* noktası, tohum (*tenasül u*zvu) nu temsil eder. Motifin çizimine bu noktadan (**Bkz. Çizim 9**) başlanır. Motif tasarım sürecinde başvurulan taslak şablonlarda tüm ölçeklendirmeler merkezi nokta referans alınarak yapılır.

Noktalı kesik çizgi/Eksen çizgisi (*İng. dotted line/axis line*): Bu çizgi eksen ve simetri çizgilerinde

kullanılır (URL 14). Taslak şablon üzerindeki yatay (x) ve düşey (y) çizgileri noktalı kesik çizgi ile (*Bkz. Çizim 9*) çizilir. Bu iki çizginin kesişim noktası merkezi (*noktayı*) verir.

Kesik çizgi (*İng. dashed line*): Özellikle teknik çizim pratiklerinde, görünmeyen çevre ve kenarları belirtmekte kullanılan (URL 14) bir çizgi türüdür. Motif tasarım sürecinde başvurulan taslak şablon üzerinde motifin dış hattı (*motifi temsil eden formun sınır çizgisi*) ve motifi oluşturan parçaların sınırlarının belirtilmesinde (*Bkz. Çizim 9*) kesik çizgi kullanılır. Çizim aşamasında bu sınırlar hiçbir şekilde aşılmaz.

Taslak şablon (*İng. draft template*): Taslak, sözlükte "*bir şeyi, her hangi bir türde sanat eserini ana hatlarıyla, detaylı bir şekilde belirten ön çalışma*" (TDK Türkçe Sözlük, 2011: 2276) olarak tanımlanmaktadır. Tasarım sürecinin en uzun ve önemli aşamalarından biri–*gelişim süreci*- dir. Tezyînî Sanatlarda bu sürece demlenme-*tasarımın kağıt üzerindeki gelişme süreci*- (Birol, 2016: 107) denir. Bu aşamada tasarım henüz tam olarak netleşmiyor olsa da nihai haline en yakın olasılıkları içermektedir. Şablon ise sözlükte uygulamalı her hangi bir iş için "*farklı alanlarda düzeltme, belirleme, ölçme, denetleme işlerinde kullanılan ve yapılan işe göre yapısı (şekli/biçimi/formu) değişebilen araç*" (TDK Türkçe Sözlük, 2011: 2195) şeklinde tanımlanmaktadır.

Çalışma kapsamında Taslak Şablon ifadesi tezyînî sanatlarda "*kanaviçe*" [*kanaviçe, bir tür seyrek dokunmuş kumaş ve bu kumaş üzerinde yapılan işleme tekniğine verilen isimlendirme* (TDK Türkçe Sözlük, 2011: 1295)] sözcüğüne karşılık kullanılmıştır. Söz konusu bu sözcüğün aslında tam manasıyla yapılan işi karşılamadığı fikri, yeni bir isim önerisinde bulunma ihtiyacını gerekli kılmıştır. Yukarıda yapılan tanımlara göre değerlendirdiğimizde iki kelimenin birleşimiyle önerilen "*taslak şablon*" ifadesi hem yapılan işin anlamını (*tasarlama*) hem de uygulama sürecindeki aracı (*şablon*) nitelemektedir. (*Detaylı bilgi için bkz. Kavas Afacan, Selda ve Mehmet Nuhoğlu. (2021). Türk Tezyînatındaki Hatâyî Üslûbu Motiflerin Tasarım Sürecine Yönelik Taslak Şablon Önerisi: Penç Örneği. SADAB 10th International Conference on Social Researches and Behavioral Sciences, Antalya, Türkiye, 29 - 30 Ekim 2021, ss.396*)

Motif tasarım sürecinin henüz başında gerekli olan Taslak Şablon/-lar (*Bkz. Çizim 9*), tüm motiflerin üslûplaştırma yöntem ve usulleri farklı olduğundan her bir motif için ayrı (*çizim kurallarına bağlı*) ve uygulama sürecindeki tüm değişikliklere açık olacak biçimde kurgulanmış olması gerekmektedir.

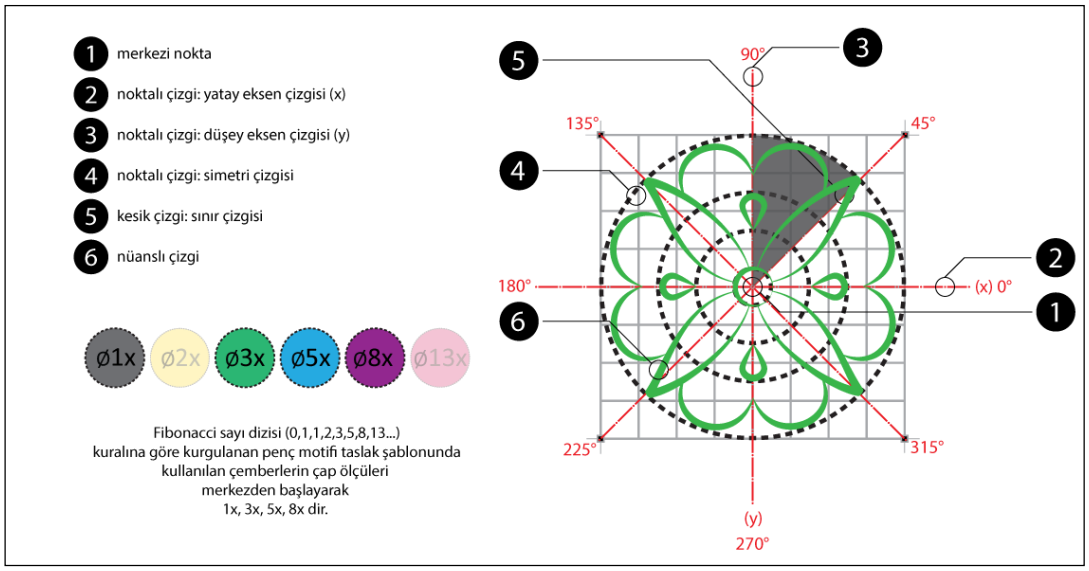

Çizim 9. *Penç motifi taslak şablon örneği,* ***Tasarım ve Uygulama: Selda Kavas Afacan***

Şekil (İng. shape): Biçim sözcüğüyle yakın anlam taşıyan hatta birçok kaynakta eş anlamlı kabul edilen ya da ince nüanslarla anlamca birbirinden ayrı tanımlanan (tartışmalı tanımlarıyla) şekil sözcüğü sözlükte genel anlamıyla "bir konuyu açıklamaya yarayan resim veya çizim", şeklinde tanımlanmaktadır. Sözcük "davranış biçimi, tutum, yol, tarz" (TDK, Türkçe Sözlük, 2214) gibi yan anlamlarıyla muhtelif sanat programlarında bir eserin üretimindeki teknik ve usullerle bağıntılı değerlendirilebilir. Fakat burada

önemli bir hususa değinmek gerekir. Motif tasarım sürecinde gerçek görüntü taklit edilmeden önce gözlem yoluyla incelenir, var olan örneğin analizi tamamlandıktan hemen sonra örneğin hangi biçimde olduğu (kare, daire, dikdörtgen gibi) tanımlanır. Aslında buradaki nitelemede hem biçimsel hem şekilseldir. Yapılan bu tanımlama (örneğin hangi şekle/biçime benzediği ya da benzetilmek istendiği) taslak şablon üzerinde motifin sınırlarını (Bkz. Çizim 9) temsil eder.

Biçim (İng. form): Sözlükte, bir nesnenin nitelik bakımından dış sınırları/çizgileri, dıştan görünüşü olarak tanımlanmaktadır. Şekil ve eşkâl sözcükleriyle aynı anlamı taşıyan biçim, sanat ve edebi eserlerin dış görüntüsünü, formunu niteler. (TDK Türkçe Sözlük, 2011: 331). Motif tasarım sürecinde taklit edilecek şeye biçimsel yaklaşım (bir kütle olarak görme, kütleyi biçime indirgeme) üslûplaştırma pratiğine hizmet eder. Aynı durum biraz farkla ileri düzey bir biçimselleştirmeyle soyutlama pratiği içinde geçerlidir.

Oran (İng. ratio): Sözlükte, parça ile bütün arasındaki bağıntının büyüklük, nicelik, derece gibi ölçütlerle değerlendirilmesi, -nispet, rasyo- (TDK Türkçe Sözlük, 2011: 1809) şeklinde tanımlanmaktadır. Söz konusu bir motifte oran ilkesi, sistemli bir şekilde tekrar eden parçaların (Bkz. Çizim 10) birlikteliğindeki nispetlere bağlıdır ve bu parçalar nicelik bakımından oranı temsil etmektedir.

Orantı (İng. proportion): Sözlükte, bir bütünü oluşturan parçaların kendi aralarında ve bütünle olan ilişkilerindeki uygunluk –oran, tenasüp- (TDK Türkçe Sözlük, 2011: 1809) şeklinde tanımlanmaktadır. Motif tasarım sürecinde bütünü (çiçek) oluşturan parçaların (çiçeğin kısımları) oranlamaları ne kadar kurallı ve uygunluk ilkesine bağlı çizilirse (Bkz. Çizim 11) sonuç da bir o kadar başarılı olur. Parça ile bütün arasındaki nispetlerin belirlenmesinde (özellikle yeni başlayanlar için) sayısal ölçeklendirmeler sürecin hızlı ve başarılı sonuçlanmasında önemli bir etkendir.

Yön (İng. direction): Sözlükte, belli bir noktaya göre olan yer, taraf. Bir şeyin belli bir noktaya baktığı yan –veçhe- (TDK Türkçe Sözlük, 2011: 2609) şeklinde tanımlanmaktadır. Yön ilkesi tasarımın görsel dilini güçlendirir. Tasarıma hareket ve ritmik etki katar (Akalın, 2021: 150). Motif tasarım sürecinde çizginin farklı yönlerde kullanımı yeni ve özgün yorumların oluşumuna katkı sağlar. Bütünü oluşturan parçaların kurallı ve değişken yön hareketleri motifin karakteristik yapısını (Bkz. Çizim 10) ortaya çıkarır.

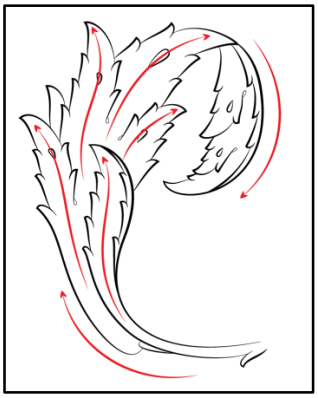

Çizim 10. Takkeci İbrahim Ağa Camii (İstanbul) çinilerinden yaprak motifi, **Kaynak: Birol ve Derman, 2004: 41 Dijital Çizim: Selda Kavas Afacan**

Simetri (*İng. symmetry*, *Fransızca symétrie*): Fransızca kökenli bir kelime olan simetri *symmetría* (συμμετρία) Eski Yunanca *metron* (μέτρον) *–ölçü-* sözcüğünden *syn+* önekiyle türetilmiş bir kelime olup, "*birbiriyle orantılı olma*" anlamına karşılık gelmektedir (URL 15). Aynı sözcük, Eski Türkçe *bak, "bakmak, gözlemek*" fiilinden evrilerek "bakışım" *–ölçü uyguluğu-* halini alır (TDK Türkçe Sözlük, 2010: 238).

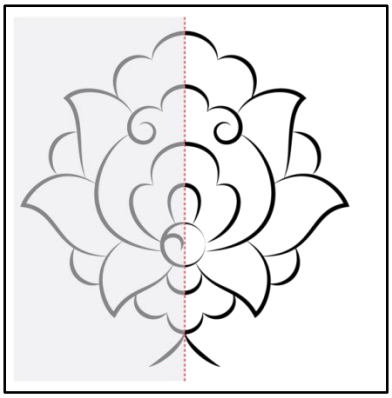

Çizim 11. ½ Simetrik motif tasarımı: hatâî örneği, **Çizim: Selda Kavas Afacan**

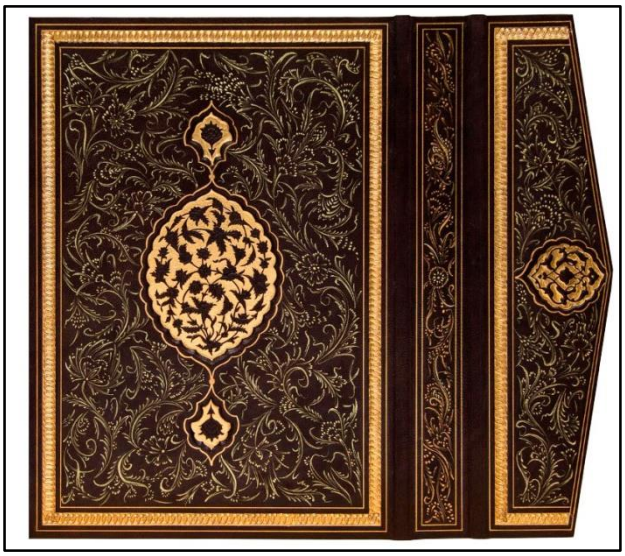

Resim 11. Asimetrik desen örneği: saz yolu üslûbu cilt bezemesi, **Tasarım ve Uygulama: Merve Tokmak**

Sözlükte simetri, iki ya da üç boyutlu bir biçim yüzeyinde konumlandırılmış tüm noktaların en az bir eksene göre eşit mesafede bulunmaları durumu şeklinde tanımlanmaktadır. Herhangi bir simetri eksenine göre şekillendirilerek kurgulanmış tasarım ürünlerinin nitelendirilmesinde ise simetrik (*İng. symmetrical*) sözcüğü kullanılmaktadır (Sözen ve Tanyeli, 2010: 277). Tezyînî Sanatlarda bazı hatâî üslûbu motiflerin birçoğu (*penç [ör. 1/3: se berk, ¼: cihar berk, 1/5: penç berk, 1/6: şeş berk], hatâî: 1/2, goncagül, 1/2*) simetrik kurgu prensibine göre tasarlanmaktadır. Simetri ve simetrik sözcüklerinin anlamca zıttı asimetri –*bakışımsızlık*- ve asimetrik –*bakımşımsız*- dır (TDK Türkçe Sözlük, 2011: 165). Asimetrik denge bazı üslûba çekilmiş motiflerde (*goncagül, gül gibi*) ve daha çok desen tasarımlarında (*Bkz. Resim 12*) tercih edilmektedir.

Sonuç

Makalede Hatâî üslûbu motiflerin tasarım sürecinde kullanılan terimler en açık biçimde betimlenmeye çalışılmıştır. Her bir terimin farklı dillerdeki karşılıkları, kökenleri ve anlamları kısa ve net bir şekilde ortaya konulmuştur. Bazı terimlerin anlamlarının tanımlanmasına ek olarak görsel örneklerine de yer verilmesi ihtiyacı hissedilmiştir. Tanımların hemen akabinde verilen detaylandırılmış görsel örneklerle konuya bütünüyle netlik kazandırılmıştır.

Bu çalışma kapsamında söz konusu sürecin doğru yönetilebilmesi, doğru anlamlandırılabilmesi ve klasik kurallar esasına dayalı motif tasarım sürecine hizmet eden terimlerin dil birliği oluşturacak biçimde sürdürülebilirliği hedeflenmiştir. Bir bilim dalının terminolojisi onun özerkliğini sağlayan ve garanti altına alan teknik bir alt yapı olarak düşünülebilir. Bu bağlamda tasarım sürecinde başvurulan terimlerin teknik bir araç –gereç işlevi olarak görülmesi uygulamayı yapan kişilerde bir perspektif oluşturabilmesini mümkün kılar. Makale boyunca terim çerçevesinin belirginleştirilmesinin bir başka hedefi de bu terimlerin tasarım sürecinin teknik bir parçası olduğunu desteklemeye yöneliktir. Nasıl ki uygulama, çizim ve diğer tüm teknikler içerisinde belli kuralların bilinmesi ve izlenmesi gerekiyorsa bu kavramlarda tıpkı onun gibi kavramsal alt yapının oluşturulmasına ve pratize edilmesine aynı oranda katkı sağlayacaktır.

Kaynaklar

Açıkel, Yusuf. "Hz. Peygamber-Gül İlişkisi ve İlgili Rivayetlerin Değerlendirilmesi", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 30, 2018, ss.71-103.

Akalın, Şükrü Halûk vd. *Türkçe Sözlük*, 11. bs. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011.

Akalın, Tolga. "Kompozisyon İlkeleri", *Çağdaş Sanat Eğitiminde Temel Tasarım*, ed. Mustafa Diğler, 1. bs. Ankara: Pegem Akademi, 2021.

Baytop, Turhan ve Kurnaz, Cemal. "Lâle", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 27, ss. 79-81, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2003.

Birol, İnci A. *Klasik Devir Türk Tezyînî Sanatlarında Desen Tasarımı Çizim Tekniği ve Çeşitleri*, 8. bs. İstanbul: Kubbealtı Yayınevi, 2016.

Birol, İnci. A. ve Derman, F. Çiçek. *Türk Tezyînî Sanatlarında Motifler*, 4.bs., İstanbul: Kubbealtı Yayınevi, 2004.

Boynukalın, Mehmet. "Usul". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 42. ss. 383-385, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2012.

Bozkurt, Nebi. "Halı". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedis,* C. 15, ss. 251-262, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 1997.

Civcir, Esma. *Temel Tasarım ve Tasarım İlkeleri*. 1. bs., Ankara: Akademisyen Kitabevi, 2015.

Demirarslan, Deniz ve Demirarslan, Oğuz. *Tasarım ve Tasarım Süreci*, 1. bs., Kocaeli: İksadyayınevi, 2020.

Derman, F. Çiçek. "Lâle". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 27, ss. 79-81, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2003.

Derman, F. Çiçek. "Tezhip Sanatında Terminoloji". *Lâle Dergisi*. C. 1, S. 2, ss. 116-124, 2020.

Doğanay, A. "Hatâyî Üslûbu Motifler", *Hat ve Tezhip Sanatı*, 1. bs. İstanbul: Truzim ve Kültür Bakanlığı Yayınları, 2019.

Durmuş, İsmail. "Üslûp". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 42. ss. 383-385, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2012.

Ekinci, Mustafa. "Hatâi Kelimesinin Etimolojisi", *Harran Üniveristesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. Yıl:10, S. 13, ss. 158-169, 2004.

Elmalı, Hüseyin. "Tasvir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 40. ss. 135-136, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2011

Gömeç, Saadettin. Divanü Lûgat-it-Türk'de Yer Adları, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 28, S. 46, ss. 1-34, Ankara, 2009.

Gündüz, Tufan. "Şah İsmâil". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 38, ss. 253-255, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2010.

İnce, Ayalp Talun. "Yazınsal Çeviride Biçem Aktarımı Sorunu", *Folklor/Edebiyat Dergisi*. C. 17, S. 66, ss. 105-120, 2011.

Kahraman, Mehmet. "Türk Dilinin Terimsel Gelişim Sürecine Tarihi Bakış", *Medeniyet ve Toplum Dergisi*. C. 1, S. 1, ss. 137-160, 2017.

Kurnaz, Cemal. "Gül", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 14, ss. 219-222, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 1996.

Maktal Erbaş, Aynur. "Türk Tezyînatındaki Yarı Üsluplaştırma Anlayışının 'Portakal Çiçeği' Örneğinde İncelenmesi", *Mecmua Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, Y. 4, S. 8, ss. 85-97, 2019.

Mülayim, Selçuk. *Sanata Giriş*, 3. bs., Eskişehir: Bilim Teknik Yayınevi, 2008.

Özçelik, Hasan ve Kormaz, Mustafa. "Çeşitli Yönleriyle Türkiye Gülleri", *SDU Journal of Science (E-Journal)*, 10 (2), ss. 1-26, 2015.

Özkeçeci, İlhan. *Türk Sanatında Desen ve Kurgu*, İstanbul: Yazıgen Yayıncılık, 2017.

Tanyeli, U. ve Sözen, M. *Sanat Sözlüğü*, 16. bs. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2016.

Tavaslı, Hatice K. "Penç Motifinin Tarihsel Gelişimi ve Karakteri", *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, İstanbul, 2014.

Elektronik Kaynakça

URL 1 - Vikipedi Özgür Ansiklopedi, "Karanfil (çiçek)", erişim 25 Nisan 2022.
https://tr.wikipedia.org/wiki/Karanfil_(%C3%A7i%C3%A7ek)

URL 2 – Vikipedi Özgür Ansiklopedi, "Yaprak", erişim 4 Mayıs 2022.

https://tr.wikipedia.org/wiki/Yaprak#Yaprak_k%C4%B1s%C4%B1mlar%C4%B1,

URL 3 – Gül, Riyat. "Bitkinin kısımları", erişim (25 Ekim 2017) 4 Mayıs 2022.

https://turkiyebitkileri.com/tr/bitki-morfolojisi/161-yaprak-yap%C4%B1s%C4%B1-leaf-structure.html

URL 4 – Vikipedi Özgür Ansiklopedi, "Çanak yaprak", erişim 1 Mayıs 2022.

https://tr.wikipedia.org/wiki/%C3%87anak_yaprak

URL 5 - Biyologlar, "Çiçeğin kısımları", erişim 1 Mayıs 2022.

https://www.biyologlar.com/cicegin-kisimlari

URL 6 – Vikipedi Özgür Ansiklopedi, "Çiçek", erişim 1 Mayıs 2022.

https://tr.wikipedia.org/wiki/%C3%87i%C3%A7ek

URL 7 - Vikipedi Özgür Ansiklopedi, "Taç yaprak", erişim 1 Mayıs 2022.

https://tr.wikipedia.org/wiki/Ta%C3%A7_yaprak

URL 8 – Freepik, "Common flower parts", erişim 4 Mayıs 2022.

https://www.freepik.com/free-vector/diagram-showing-common-flower-parts-white-background_8033343.htm#query=the%20part%20of%20flowers&position=29&from_view=search

URL 9 – Etimoloji Türkçe Sözlük, "Motif", erişim 1 Mayıs 2022.

https://www.etimolojiturkce.com/kelime/motif

URL 10 – Türkçe Ne demek?, "Usul", erişim 1 Mayıs 2022.

https://turkcenedemek.com/kelime/usul/

URL 11 – Etimoloji Türkçe Sözlük, "Teknik", erişim 1 Mayıs 2022.

https://www.etimolojiturkce.com/kelime/teknik

URL 12 – Etimoloji Türkçe Sözlük, "Pelur", erişim 28 Nisan 2022.
https://www.etimolojiturkce.com/kelime/pel%C3%BCr

URL 13 – Etimoloji Türkçe Sözlük, "Nüans", erişim 4 Mayıs 2022.

https://www.etimolojiturkce.com/kelime/nüans

URL 14 - DrawTurk, "Çizgi tipleri ve kalınlıkları", erişim 5 Mayıs 2022.

https://www.drawturk.com/teknik-resim/temel-bilgiler/cizgi-tipleri-ve-kalinliklari,

URL 15 - Etimoloji Türkçe Sözlük, "Simetri" erişim 29 Nisan 2022.
https://www.etimolojiturkce.com/kelime/simetri

CLASSIFICATION OF SOME TERMS USED IN THE DESIGN PROCESS OF HATAI STYLE MOTIFS ACCORDING TO THEIR MEANINGS AND USAGE AREA

Selda KAVAS AFACAN, Mehmet NUHOĞLU

ABSTRACT

Some of the basic terms used in the design process in Turkish Decorative Arts in order to provide linguistic unity in the definition of techniques and methods are explained by supporting with sample visuals. The terms selected and determined for the motif design process from the books, articles, theses and dictionaries published in the relevant field are classified under three sub-titles as "hatai style motifs", "motif parts" and "design proces". It is aimed that those who can operate in this field can benefit from more resources in terms of understanding the theoretical infrastructure of the design process by giving Turkish and English synonyms of terms that entered Turkish from foreign languages.

Keywords: Decorative, motif, design of motif, design process